

Agata Rybińska

agata.rybinska@umcs.pl<https://orcid.org/0000-0002-0272-7532>

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Wydział Filologiczny

Instytut Nauk o Kulturze

Regina Lilientalowa (1875–1924) – przedwojenna etnografka żydowska. Niedokończony projekt Piotra Grącikowskiego (1976–2021)

*Regina Lilientalowa (1875–1924) – a pre-war Jewish ethnographer.
An unfinished project by Piotr Grącikowski (1976–2021)*

Upłynęło już ponad 100 lat od śmierci Reginy Lilientalowej (Liliental/Lilienthal), a postać tej pierwszej żydowskiej, a właściwie żydowsko-polskiej etnografki, wciąż zbyt mało jest znana. Wprawdzie prawie dwie dekady temu w „Bibliotece Midrasza” ukazało się wznowione wydanie jej *Dziecka żydowskiego* z 1927 r. (Lilientalowa 2007), przedmowa zawiera jednak błędy faktograficzne (Dąbrowska 2007: 10). Błędna jest np. data urodzenia etnografki. Przede wszystkim jednak nie uwzględniono zasadniczych różnic w dwóch odmiennych pracach, wydanych pod tym samym tytułem: Lilientalowa, *Dziecko żydowskie* [I] (1904c), [II] (1927). Zapis z numeracją rzymską przyjął Piotr Grącikowski (2013). Kilka lat temu na wystawie *Etnografki, antropolożki, profesorki* w Muzeum Etnograficznym w Warszawie (październik 2022 – listopad 2023), zabrakło też biogramu R. Lilientalowej. Kuratorkami tej wystawy były Ewa Klekot (autorka koncepcji ekspozycji) i Marta Skwirowska. Za pierwszą etnografkę uznały one Marię Czaplicką (Klekot 2023: 11–39).

Dotąd nie ukazała się też drukiem biografia R. Lilientalowej ani krytyczna edycja jej dzieł, choć powstawały one w toku projektu P. Grącikowskiego. Pod kierunkiem prof. Marcina Wodzińskiego przygotował on pracę doktorską *Portret przedwojennej etnografki żydowskiej Reginy Lilientalowej*, którą obronił na Uniwersytecie Wrocławskim w 2013 r. (Grącikowski 2013). Minęło właśnie 5 lat od śmierci P. Grącikowskiego. Podobnie jak było w przypadku etnografki, której spuściznę badał, choroba i śmierć przezwyciężyły jego prace nad edycją jej tekstów. Ten projekt wciąż pozostaje niedokończony.

Celem niniejszego tekstu, będącego zaledwie szkicem biograficznym, jest przypomnienie i upamiętnienie Reginy Lilientalowej oraz Piotra Grącikowskiego. Stanowi on zmienioną wersję referatu A. Rybińskiej, *Polsko[?]-żydowska etnografka Regina Lilientalowa (1875–1924) – niedokończony projekt Piotra Grącikowskiego (1976–2021)*, wygłoszonego w Łodzi 8 marca 2024 r. na konferencji *Biografistyka w perspektywie antropologicznej. Konferencja naukowa w ramach projektu ETNOznawcy* (PTL/UŁ, 7–8.03.2024).

Regina Lilientalowa – etnografka żydowska i polska

Piotr Grącikowski przeprowadził liczne kwerendy archiwalne, zwłaszcza w Archiwum Państwowym w Kielcach, w jego Oddziale w Sandomierzu oraz w oddziałach Archiwum Państwowego w Zamościu, Radomiu i Lublinie. Dodatkowe materiały znalazł w Archiwum PAU i PAN w Krakowie, Archiwum PAN w Warszawie, Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego, w Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy (Bibliotece na Koszykowej) (Grącikowski 2013:20). Korzystał też z dokumentów rodzinnych Lilientalów oraz rozproszonych źródeł nie tylko archiwalnych. Przede wszystkim zebrał i wnikliwie przeanalizował dorobek naukowy i publicystyczny R. Lilientalowej. Warto więc odnieść się do jego ustaleń. Poniżej zostanie zwrócona uwaga na metodę pracy i perspektywy badawcze, jakie przyjął P. Grącikowski, konstruując biografię naukową badaczki.

W większości opublikowanych wspomnień o uczonej i poświęconych jej haseł w słownikach i leksykonach znaleźć można niewłaściwą datę urodzenia (14 kwietnia 1877 r.), jak zaznaczył w przypisie Grącikowski (2013:21), często podawany jest jedynie rok (Opalski: b.d.), niekiedy błędnie (Grącikowski 2008). P. Grącikowski jako pierwszy dotarł do metryki urodzenia Lilientalowej, wskazał prawdziwy rok jej urodzenia. Przyszła etnografka przyszła na świat w Zawichoście 24 listopada 1875 r. jako Gitla, córka Moszka (Maurycego) i Blimy (Balbiny) Eigerów (Ejgerów/Egerów) (APKS). Badaczka podpisywała się jako Lilientalowa, niekiedy podawała też swoje nazwisko pannieńskie – Eiger. Należy podkreślić, że po linii ojca jej przodkiem był słynny poznański rabin Akiwa Eger (Akiba Eiger 1761–1837). Gitla należała do czwartego pokolenia po nim: była córką Moszka Maurycego, syna Judki Józefa Nachmana, syna Mosesa Jakoba,

syna Akiwy Egera. Grącikowski nie wywiódł wszystkich jej przodków w tych czterech pokoleniach (Grącikowski 2013: 38). W jednym z artykułów w transkrypcji uproszczonej podają różnoróżne zapisy imion jej antenatów, różnie zapisywane przez genealogów (Rybińska 2024: 118).

W swojej pracy P. Grącikowski przyjął następującą periodyzację życia przyszłej etnografki: 1. Dzieciństwo, czas zawichojsko-sandomierski (1875–1892); 2. Wejście w dorosłość, czas zwierzyniecki (1892–1896); 3. W Warszawie: okres młodej uczoney (1896/97–1905); okres *Świąt żydowskich* (1906–1919); okres szczytowy i zarazem końcowy (1919–1924). Autor wniósł nową wiedzę o dzieciństwie i młodości Eigerówny, lecz przede wszystkim interesowała go jej praca naukowa. W dysertacji napisał:

zamierzam przedstawić naukową sylwetkę Reginy Lilientalowej, pokazać jej życie, genezę i rozwój jej zainteresowań folklorem żydowskim, scharakteryzować warsztat, pokazać i wyjaśnić szczególnie zainteresowanie problematyką kobiecą i dziecięcą. Istotnym tematem jest również postrzeganie Lilientalowej w zdominowanym przez mężczyzn świecie nauki (Grącikowski 2013: 18).

Odnosząc się do środowiska życia małej Gitli Eiger, zwracał nie tylko uwagę na procesy akulturacji członków rodziny do kultury polskiej, ale i na fakt, że przyszła badaczka od dziecka miała kontakt z ludnością żydowską mówiącą w jidysz. Ona sama, choć wychowana w czasie zaborów pod presją rusyfikacji, na co dzień posługiwała się językiem polskim. W Sandomierzu, gdzie zamieszkała najpóźniej w 1882 r., uczęszczała do progimnazjum żeńskiego (1884–1888), do klasy przygotowawczej i trzech zasadniczych klas gimnazjalnych, których nie powtarzała, lecz była nagradzana za wyniki w nauce (Grącikowski 2013: 26–27). Następnie uczyła się prywatnie, aż do czasu ślubu, który zawarła w Szczepieszynie (Grącikowski 2013: 28). W Zawichoście, Sandomierzu i Zwierzynku z pewnością zetknęła się z żydowskim folklorem, legendami i opowieściami ludowymi (Grącikowski 2013: 25). Autor odwołał się do wspomnień żydowskiego historyka Majera Bałabana (Bałaban 1924), krytycznie odnosząc się do mityzacji przekazów o niej (Grącikowski 2013).

Kolejnym miejscem zamieszkania przyszłej badaczki, już po ślubie, była Warszawa, gdzie spędziła większość życia – 28 lat. Postawę Gitli/Reginy oraz jej męża Nuchima/Natana Lilientala można określić jako akulturowaną. Ulegli oni tendencjom akulturacyjnym, przyjęli takie elementy kultury dominującej, jak polskie imiona, język i strój, wybrali miejsce zamieszkania poza ulicami licznie zamieszkałymi przez Żydów. Nie jest pewne, kiedy dokładnie Regina zaczęła brać udział w zajęciach Uniwersytetu Latającego, zwanego Babskim, zapewne po ślubie. Z pewnością miała zajęcia z Ludwikiem Krzywickim i Janem Karłowiczem, pod ich kierunkiem stawiała pierwsze kroki w pracy naukowej. O ich wpływie Grącikowski pisze w rozdziale pierwszym swojej pracy (Grącikowski 2013: 40–44). Jak podaje:

Jej pierwsze prace to opublikowane w „Wiśle” zbiorki przesądów: *Przesądy żydowskie* [Lilientalowa 1898; 1900b; 1900c] i *Wierzenia, przesądy i praktyki ludu żydowskiego* [Lilientalowa 1904b; 1905a], krótkie monografie: *Zaręczyny i wesele żydowskie* [Lilientalowa 1900a], *Życie pozagrobowe i świat przyszły w wyobrażeniu ludu żydowskiego* [Lilientalowa 1902a], *Zjawiska przyrody w wyobrażeniu i praktyce ludu żydowskiego* [Lilientalowa 1905b], tłumaczenie części pieśni żydowskich ze zbioru Ginzburga i Mareka *Pieśni ludowe żydowskie* [Lilientalowa 1902b; 1902c; 1903a; 1904a] oraz zbiór legend midraszowych w formie renarracji *Legendy żydowskie o wyjściu Żydów z Egiptu* [Lilientalowa 1903b]. Najważniejszą pracą z tego okresu jest opublikowane przez Akademię Umiejętności w Krakowie *Dziecko żydowskie* [Lilientalowa 1904c], którego niemiecki przekład został w 1908 r. wydrukowany w „Mitteilungen für [właśc. zur] Jüdische Volkskunde” [Lilientalowa 1908a, 1908b] (Grącikowski 2013: 30–31).

Prace Lilientalowej ukazały się we wspomnianych czasopismach: „Wiśle” i „Mitteilungen zur Jüdischen Volkskunde”, także w „Ludzie”, „Ogniwie”, „Jidisze Filologie”/„Jidysze Filologie”. Zajmowała się też publicystyką (Grącikowski 2013: 127–156) oraz tłumaczeniami, np. z jidysz na polski i niemiecki (Eiger-Lilientalowa 1903; Perec 1906). Inne przekłady Icchoka Leiba Pereca sygnowane inicjałem R.L. są niepewne. Przełożyła też *Cyrankę* Henrica Johana Ibsena (Grącikowski 2013: 31). Oprócz dzieł Pereca, tłumaczyła z jidysz modlitwy kobiet zwane *tchines* (Jakimyszyn-Gadocha 2015–2016: 392–396). Ponadto włączyła się w głośną debatę dotyczącą obrzezania (Lilientalowa 1908c). Miała kontakt ze środowiskiem żydowskim, z takimi wybitnymi postaciami, jak I.L. Perec, M. Bałaban, Noach Pryłucki czy Max Weinreich (Grącikowski 2013: 43–45). Tu warto zaznaczyć, że Grącikowski nieprecyzyjnie podał, że założyciel „Gesellschaft für Jüdischen Volkskunde” był rabinem z Hamburga (Grącikowski 2013: 8). M. Grunwald (1871–1953) pochodził w Zabrze, kształcił się we Wrocławiu, jako rabin pracował w Hamburgu w latach 1895–1903, tam założył wspomniane towarzystwo i periodyk, następnie przez ponad 3 dekady mieszkał w Wiedniu, zmarł w Jerozolimie. Moim zdaniem jego pochodzenie z Górnego Śląska, pogranicza kulturowego, mogło wiązać się z zainteresowaniem etnografią żydowską.

Wracając do Lilientalowej, należy podkreślić, że była żoną i matką wychowującą dwójkę dzieci – Stanisławę (1897–1988) i Antoniego (1908–1940). Podjęła też pracę zarobkową; pracowała jako nauczycielka w szkołach, np. w 1904 r. w chederze w Piaśnicy (Grącikowski 2013: 32). Dzięki temu zapewne mogła poczynić obserwacje i zebrać materiały nie tylko do pierwszego wydania *Dziecka żydowskiego* (1904c). Istotne jest, że jego drugie wydanie (1927) zawiera inny materiał i ukazało się po śmierci autorki. Ważnymi jej publikacjami są te na temat żydowskich świąt, zwyczajów i obrzędów (Lilientalowa 1909; 1913; 1919; 1921; 1924; 1930), które, podobnie jak *Dziecko żydowskie*, cytowane są do dziś, a ona sama pozostaje rozpoznawalna i uznawana za ważną badaczkę (Terlecka 1973: 99; Goldberg-Mulkiewicz 2003: 223; Jeziorkowska-Polakowska, Karczewska 2013: 13, 17; Jakimyszyn 2013: 46–48; Banasiewicz-Ossowska 2013;

Jakimyszyn-Gadocha 2015–2016: 392–395; Tuszewicki 2013: 80; 2014; 2015–2016: 435, 447; Rybińska 2017: 276, 281; 2022: 50–51). Znacznie młodsze od Lilientalowej były Giza Fränklowa (1895–1984) czy Nechama Epsztejn (1898–1942) (Grącikowski 2013: 17–18). Jak twierdzi P. Grącikowski:

Do wybuchu II wojny światowej Lilientalowa istniała stale w świadomości różnych kręgów naukowych; (...) po jej śmierci ukazały się jeszcze trzy jej prace (w tym słynne *Dziecko żydowskie*), co jakiś czas powoływano się na nią w pracach etnologicznych, napisano kilka artykułów wspomnieniowych, znalazła też swoje miejsce w żydowskich publikacjach encyklopedycznych różnych kręgów językowych (Grącikowski 2013: 6).

Grącikowski przyjął zatem perspektywę (inter)kulturową, silnie też inspirował się studiami kobiecymi i genderowymi. Przykładem tego jest rozdział trzeci jego dysertacji *Kobieta żydowska w badaniach Lilientalowej* (Grącikowski 2013: 100–126). Wymagała tego postawa Lilientalowej i specyfika jej prac. Zwrócił uwagę na wykluczenie społeczne i naukowe badaczki jako kobiety, Żydówki, etnografki (Grącikowski 2013: 19). W innej swojej słusznej konstatacji wskazał na „białe plamy” w polskiej etnografii: konieczność podjęcia i dokończenia projektu opracowania spuścizny Lilientalowej:

W rękopiśmiennej spuściznie Lilientalowej zostało parę tysięcy fiszek, na których gromadziła materiał do kolejnych artykułów i książek. Ta pisząca po polsku, akulturowana Żydówka poprzez swą naukową działalność ocaliła od zapomnienia dużą część żydowskiej tradycji, a jednocześnie bardzo wiele uczyniła, aby przybliżyć Polakom kulturę żydowską, a tym samym wpłynąć na polepszenie wzajemnych stosunków między oboma narodami (Grącikowski 2013: 6).

Ponadto przypomniał, że

Dopiero renesans studiów żydowskich na przełomie lat 80. i 90. XX w. przywrócił pamięć o niej wśród uczonych polskich, a uczeni żydowscy zaczęli częściej zaglądać do dorobku polskojęzycznej nauki żydowskiej (Grącikowski 2013: 6).

W tym kontekście, w wymiarze międzynarodowym należy wskazać publikacje Olgi Goldberg-Mulkiewicz (Goldberg-Mulkiewicz 1989) i Hayi Bar-Itzhak (Bar-Itzhak 2010), *nota bene*, recenzentki pracy doktorskiej Grącikowskiego. W polskich studiach żydowskich i etnograficznych do kolejnego pokolenia badaczy należał właśnie P. Grącikowski, warto więc poświęcić mu kolejne strony tego artykułu, a w bibliografii wskazać tytuły jego prac naukowych i popularnonaukowych.

Piotr Grącikowski – polonista, bibliotekarz, judaista i etnograf

Tak określono P. Grącikowskiego na stronie wrocławskiej judaistyki dzień po jego śmierci (Katedra Judaistyki UWr 2021). Był on absolwentem polonistyki na Uniwersytecie Wrocławskim (2001) (dalej: UWr), magisterkę pisał u prof. Jerzego Woronczaka, założyciela Zakładu Studiów Żydowskich na UWr. Studia doktoranckie P. Grącikowski odbył w latach 2005–2008. Jak już zostało wspomniane, doktorat przygotowywał pod kierunkiem prof. M. Wodzińskiego, następcy prof. J. Woronczaka, kierownika założonego przez niego Zakładu w Instytucie Filologii Polskiej, obecnie Katedry Judaistyki im. Tadeusza Taubego na UWr. Zajął się etnografią żydowską, dorobkiem Reginy Lilientalowej i jej wkładem w etnografię polską, „(...) na wiele lat zagłębił się w badanie jej życia i twórczości. (...) Lilientalowa to największa miłość jego życia – za tym żartem krył się podziw dla jego oddania pracy naukowej i jego prawdziwej pasji badawczej” (Katedra Judaistyki UWr 2021). Warto dodać, że nawiązał kontakt z potomkami Lilientalowej, którzy udostępnili mu swoje rodzinne zbiory archiwalne, zwłaszcza fotografie. Zdołał też ich zaktywizować i włączyć do dyskursu naukowego dotyczącego przodkini-badaczki (Liliental D. 2015–2016; Liliental W. 2025–2016).

W 2013 r. Piotr Grącikowski obronił pracę doktorską. Recenzentka tej dysertacji, wspomniana już nieżyjąca etnografka izraelska H. Bar-Itzhak, napisała: „*Portret przedwojennej etnografki żydowskiej Reginy Lilientalowej* to doskonałe studium biograficzne jednej z najważniejszych, a jednocześnie najbardziej zapomnianych postaci w dziejach żydowskiej etnografii w Europie Środkowo-Wschodniej” (Katedra Judaistyki UWr b.d.). Warto dodać, że w 2016 r. dysertacja ta otrzymała wyróżnienie w Konkursie im. Majera Bałabana na najlepsze prace doktorskie i magisterskie o tematyce żydowskiej, organizowanym przez Żydowski Instytut Historyczny im. E. Ringelbluma, w kategorii najlepsze prace doktorskie (Katedra Judaistyki UWr 2021). Następnie P. Grącikowski przystąpił do przygotowania jej poszerzonej treści do druku, właściwie miało to być obszerne wprowadzenie do jego *opus magnum* pt. *Pisma etnograficzne* R. Lilientalowej. Była to żmudna i długotrwała praca:

Piotr czytał każdą odnalezioną w archiwach fiszkę Lilientalowej, porównał z odnalezionymi rękopisami każdy jej artykuł, uzupełnił, skorygował i przygotował do wydania, które pod wieloma względami ustanawia nowy złoty standard krytycznej edycji naukowej. Ta monumentalna, od dawna wyczekiwana praca jest niemal gotowa (Katedra Judaistyki UWr 2021).

Należy dodać, że P. Grącikowski pracował w tym czasie zawodowo, był bibliotekarzem w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich we Wrocławiu. Wynikające z tego ograniczenia

czasowe, przede wszystkim jednak długotrwała choroba, a w jej konsekwencji śmierć, uniemożliwiły sfinalizowanie rozpoczętych prac. Edycja dzieł Lilientalowej to zatem projekt niedokończony, który wciąż czeka na kontynuatora.

Piotra Grącikowskiego znałam z UW. Razem zdawaliśmy na studia doktoranckie, byliśmy na tym samym seminarium, pisaliśmy prace doktorskie u tego samego promotora. Wielokrotnie opowiadał mi o wynikach swoich licznych kwerend. Nieustannie pytałam go o postępy w pracy. Miałam nadzieję, że zdoła doprowadzić swe dzieło do końca.

P. Grącikowski mówił i pisał o sobie: „Polonista, bibliotekarz, judaista, etnograf” (Katedra Judaistyki UW b.d.), a także: „historyk” (Grącikowski 2014b), choć nie miał formalnego wykształcenia ani jako judaista, ani jako etnolog, ani jako historyk. Został członkiem Polskiego Towarzystwa Studiów Jidyszystycznych, stał się też etnografem – samoukiem, a wiedzę tę pogłębiał prowadząc własne badania w czasie studiów doktoranckich. Z typowym dla niego humorem określał siebie nie tylko jako literaturoznawcę i bibliotekarza, ale i przyszywanego wnuka R. Lilientalowej, który „Zajmuje się etnografią żydowską, kolekcjonuje różne wydania gry we «Flirt towarzyski», w wolnych chwilach robił to, czego nie zdążył zrobić w chwilach zajętych” (Katedra Judaistyki UW b.d.). Przy czym jego zajęcie się flirtem, można uznać za pionierskie (Grącikowski 2014a; 2014c). Humorem przesyczone były jego rysunki, grafika komputerowa, tworzona we wspomnianych wolnych chwilach. Pozostały po nim pocztówki z serii „Tradycyjne przysłowia żydowskie w jidysz” i artykuł w „Rita Baum” (Grącikowski 2011), a także filmy na kanale YouTube (Grącikowski 2020).

Przed wszystkim jednak P. Grącikowski odkrywał i tworzył naukową biografię R. Lilientalowej, a swoje badania prowadził z pasją i oddaniem, niezwykle pieczołowicie podchodząc do zbieranego materiału (Grącikowski 2008; 2010; 2013; 2014b; 2014d; 2014e; 2015–2016). Odkłamywał również utrwalone w publikacjach błędy na temat życia badaczki-etnografki. Zebrał i cytował pozytywne recenzje jej prac, zarówno tych przed-, jak i powojennych. To on zwrócił uwagę na przekłady niektórych z nich na język niemiecki (1908a; 1908b), a współcześnie na hebrajski i angielski (Lilienthal 2010; Bar-Itzhak 2010), oraz na recepcję dorobku etnograficznego Lilientalowej (Grącikowski 2013: 94–96), podkreślając, że „istniała stale w świadomości różnych kręgów naukowych” (Grącikowski 2013: 6). Cenił jej pasję badawczą, rozwój warsztatu naukowego – temu zagadnieniu poświęcił cały rozdział drugiej swojej dysertacji, godne uwagi są też jego konstatacje w *Podsumowaniu* – oraz dorobek naukowy (Grącikowski 2013: 48–99, 125), jak i jej dążenia emancypacyjne. Nazwał ją „feministką krytyczną” (Grącikowski 2013: 125). Stworzył wierny i piękny, a zarazem bardzo ludzki portret Lilientalowej – kobiety i naukowczyni zarazem.

P. Grącikowski brał udział w kilku konferencjach naukowych, prezentując wyniki swoich badań, nie zawsze jednak oddawał teksty do publikacji pokonferencyjnych.

Tak stało się po konferencji *Dziecko żydowskie* w Zamościu (16–17.10.2012, zorganizowanej przez KUL), na której wygłosił referat *Gry, zabawy... i co więcej? Etnograficzne spojrzenie na dziecko żydowskie na terenie dawnej Rzeczypospolitej na przełomie XIX i XX w.* Taką dobrą, choć nieopublikowaną pracą był jego referat *Mazykim, dybukim, łajcym – demonologia ludowa Żydów polskich na przykładzie opowieści Estery Rosenthal, mieszkanki Warszawy*, wygłoszony 25.04.2017 na ogólnopolskiej konferencji naukowej *Postacie demoniczne w kulturze* w Instytucie Kulturoznawstwa UMCS w Lublinie. Należy podkreślić, że to P. Grącikowski był pomysłodawcą i współorganizatorem ważnej międzynarodowej konferencji naukowej *Etnografia i folklorystyka żydowska w Polsce do 1945* w Muzeum Etnograficznym w Warszawie (1–3.09.2015), której pokłosiem było wydanie podwójnego numeru „Etnografii Nowej” m.in. pod jego redakcją (również konsultacje) (Grącikowski 2015–2016).

Piotr Grącikowski opublikował stosunkowo niewiele prac, najwięcej jednak poświęcił Reginie Lilientalowej i etnografii żydowskiej. Należy więc docenić jego wkład w rozwój studiów etnograficznych w Polsce w zakresie studiów żydowskich. To on przyczynił się do przypomnienia i utrwalania wiedzy na temat Lilientalowej jako etnografki i pionierki badań nad kulturą żydowską i obrzędowością ludową, a także jednej z grona darczyńców Muzeum Przemysłu i Rolnictwa, czyli Muzeum Etnograficznego w Warszawie (Grącikowski 2008).

Na koniec warto dodać, że P. Grącikowski nie odnalazł grobu R. Lilientalowej na cmentarzu żydowskim przy ul. Okopowej w Warszawie, choć tam została pochowana. Jego grób znajduje się na cmentarzu św. Wawrzyńca przy ul. O. Bujwida we Wrocławiu (nagrobek rodziny Dąbrowskich, położony w górnym lewym rogu pola AR 7, od strony pola AR 9 i północnego muru cmentarza), a swoistymi „macewami na papierze” – jego i Lilientalowej – są wszystkie ich prace, zarówno te naukowe, jak i publicystyczne czy popularyzatorskie. Wybór części z nich zamieszczam poniżej.

Bibliografia

- Bałaban, M. (1924). Regina Lilientalowa. *Nowe Życie*, 2(2), 441.
- Banasiewicz-Ossowska, E. (2013). Żydowska matka. Cięża i macierzyństwo w tradycyjnych wierzeniach Żydów polskich. W: M. Łoboz, A.T. Brzyski OFM (red.), *Zawstydzona mądrość. Prace ofiarowane Ojcu Profesorowi Franciszkowi Rosińskiemu OFM* (s. 411–422). Wrocław: Franciszkańskie Wydawnictwo św. Antoniego.
- Bar-Itzhak, H. (2010). *Regina Lilienthal and the study of folk customs and beliefs* (trans. L. Schramm). In: H. Bar-Itzhak, *Pioneers of Jewish Ethnography and Folkloristics in Eastern Europe* (pp. 157–160). Ljubljana: Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts.
- Dąbrowska, K. (2007). *Przedmowa*. W: R. Lilientalowa, *Dziecko żydowskie* (s. 7–14). Warszawa: „Biblioteka Midrasza”.
- Eiger-Lilientalowa, R. (1903). Jeszcze słówko. *Przegląd Tygodniowy Życia Społecznego*, 38(22), 260–261.
- Goldberg-Mulkiewicz, O. (1989). *Ethnographic Topics Relating to Jews in Polish Studies*. Jerusalem: The Magnes Press, The Hebrew University.

- Goldberg-Mulkiewicz, O. (2003), *Stara i nowa ojczyzna. Ślady kultury Żydów polskich*. Łódź: „Łódzkie Studia Etnograficzne”. T. 42. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Grącikowski, P. (2008). Regina Lilientalowa. Sylwetka warszawskiej folklorystyki w świetle ocalałej spuścizny. W: A. Komornicka, M. Parnowska, R. Nowoszewski (red.), *Darczyńcy i ich kolekcje w zbiorach Biblioteki na Koszykowej* (s. 59–82). Warszawa: Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy.
- Grącikowski, P. (2010). Kobieta żydowska w badaniach Reginy Lilientalowej. W: J. Lisek (red.), *Nieme dusze? Kobiety w kulturze jidysz* (s. 379–400). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Grącikowski, P. (2011). Skamieniałe słowo – żywą inspiracją. Przysłowia żydowskie ze zbioru Ignacego Bernsteina. *Rita Baum* 17, 14–17.
- Grącikowski, P. (2013). *Portret przedwojennej etnografki żydowskiej Reginy Lilientalowej*. Praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dra hab. M. Wodzińskiego, Uniwersytet Wrocławski, Wydział Filologiczny, Wrocław [komputeropis].
- Grącikowski, P. (2014a). Kilka słów o flircie jidyszowym. *Cwiszn*, 1–2, 94–95.
- Grącikowski, P. (2014b). Lilientalowa asymilatorką? Komentarz historyka. *Cwiszn*, 3–4, 51–52.
- Grącikowski, P. (2014c). Opracowanie: Gadi Kfir, Gra karciana „Flirt” (przeł. S. Barnea). *Cwiszn*, 1–2, 96–99.
- Grącikowski, P. (2014d). *Regina Lilientalowa – uczona, Żydówka, kobieta*. W: G. Kubica, K. Majbroda (red.), *Obserwatori z wyobraźni. Etnograficzne i socjologiczne pisanstwo kobiet* (s. 107–130). „Archiwum Etnograficzne”. T. 57. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Grącikowski, P. (2014e). Wierzenia i praktyki ludu żydowskiego związane z menstruacją: rzecz o nienapisanej rozprawie Reginy Lilientalowej. W: J. Lisek (red.), *Mykwa – rytuał i historia* (s. 157–171). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Grącikowski, P. (2015–2016). Okruchy pamięci, czyli co wiemy o judaikach ze zbiorów Muzeum Etnograficznego w Warszawie. *Etnografia Nowa*, 7–8, 46–59.
- Grącikowski, P. (2020). *Przysłowia żydowskie ze zbioru Ignacego Bernsteina*. Pozyskano z: <https://www.youtube.com/watch?v=oIA1YrizazI&t=3s>
- Jakimyszyn, A. (2013). Dziecko jako temat XVIII i XIX-wiecznych tchines. W: A. Jeziorkowska-Polakowska, A. Karczeńska (red.), *Żydowskie dziecko* (s. 41–51). Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Jakimyszyn-Gadocha, A. (2015–2016). Modlitwy dla kobiet (tchines) i ich obecność w piśmiennictwie etnografów (folklorystów) żydowskich przed 1939 rokiem. *Etnografia Nowa*, 7–8, 387–399.
- Jeziorkowska-Polakowska, A., Karczeńska, A., (2013). Trójwymiarowy portret dziecka żydowskiego. Wstęp. W: A. Jeziorkowska-Polakowska, A., Karczeńska (red.), *Żydowskie dziecko* (s. 13–18). Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Katedra Judaistyki UW (2021, 1 maja). *Dr Piotr Grącikowski nie żyje*. Pozyskano z: <https://judaistyka.uni.wroc.pl/2021/01/05/dr-piotr-gracikowski-nie-zyje/>
- Katedra Judaistyki UW (b.d.). *Piotr Grącikowski*. Pozyskano z: <https://judaistyka.uni.wroc.pl/katedra-judaistyki/zespol/doktoranci/piotr-gracikowski/>
- Klekot, E. (2023). Etnografki, antropolożki, profesorki. *Etnografia Nowa*, 12, 11–39.
- Liliental, D. (2015–2016). Moja prababka, ambasadorka sztetta. *Etnografia Nowa*, 7–8, 41–45.
- Liliental, W. (2015–2016). Dopiero po latach w pełni ją doceniam. *Etnografia Nowa*, 7–8, 25–39.
- Lilientalowa, R. (1898). Przesady żydowskie. *Wiśła*, 12(4), 277–284.

- Lilientalowa, R. (1900a). Zaręczyny i wesele żydowskie. *Wisła*, 14(1), 64–67.
- Lilientalowa, R. (1900b). Przesady żydowskie. *Wisła*, 14(3), 318–322.
- Lilientalowa, R. (1900c). Przesady żydowskie. *Wisła*, 14(5), 639–644.
- Lilientalowa, R. (1902a). Życie pozagrobowe i świat przyszły w wyobrażeniu ludu żydowskiego. *Lud*, 8, 350–353.
- Lilientalowa, R. (1902b). Pieśni ludowe żydowskie. *Wisła*, 16(1), 99–104.
- Lilientalowa, R. (1902c). Pieśni ludowe żydowskie. *Wisła*, 16(5), 635–640.
- Lilientalowa, R. (1903a). Pieśni ludowe żydowskie. *Wisła*, 17(5), 581–589.
- Lilientalowa, R. (1903b). Legendy żydowskie o wyjściu Żydów z Egiptu. *Lud*, 9, 160–168.
- Lilientalowa, R. (1904a). Pieśni ludowe żydowskie. *Wisła*, 18(6), 546–549.
- Lilientalowa, R. (1904b). Wierzenia, przesady i praktyki ludu żydowskiego. *Wisła*, 18(2/3), 105–113.
- Lilientalowa, R. (1904c). Dziecko żydowskie [I]. *Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne wydawane staraniem Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności*, 7, 141–173.
- Lilientalowa, R. (1905a). Wierzenia, przesady i praktyki ludu żydowskiego. *Wisła*, 19(2), 148–176.
- Lilientalowa, R. (1905b). Zjawiska przyrody w wyobrażeniu i praktyce ludu żydowskiego. W: J. Kirsztot (red.), *Safrus. Książka żydowska poświęcona sprawom żydostwa* (s. 56–62). Warszawa: Towarzystwo dla wydawnictw żydowskich „Safrus”.
- Lilientalowa, R. (1908a). Das Kind bei den Juden [The Jewish Child] (trans. A. Landau). *Mitteilungen zur Jüdischen Volkskunde*, 11, 1(25), 1–24.
- Lilientalowa, R. (1908b). Das Kind bei den Juden [The Jewish Child] (trans. A. Landau). *Mitteilungen zur Jüdischen Volkskunde*, 11, 2(26), 41–45.
- Lilientalowa, R. (1908c). *Precz z barbarzyństwem! (rzecz o obrzezaniu)*. Warszawa.
- Lilientalowa, R. (1909). Święta żydowskie w przeszłości i teraźniejszości. *Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział Filologiczny*, II, 30(45), 191–288.
- Lilientalowa, R. (1913). Święta żydowskie w przeszłości i teraźniejszości. *Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział Filologiczny*, III, 7(52), 270–380.
- Lilientalowa, R. (1919). Święta żydowskie w przeszłości i teraźniejszości. *Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział Filologiczny*, 13(58).
- Lilientalowa, R. (1921). *Kult ciał niebieskich u starożytnych Hebrajczyków i szczątki tego kultu u współczesnego ludu żydowskiego*. „Archiwum Nauk Antropologicznych”. T. 1, nr 6, Lwów–Warszawa: Książnica Polska Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych.
- Lilientalowa, R. (1924). Ajin ha-ra (przeł. N. Epstejn). *Jidisze Filologie*, 4–6, 245–271.
- Lilientalowa, R. (1927). *Dziecko żydowskie* [II]. Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności.
- Lilientalowa, R. (1930). *Kult wody u starożytnych Hebrajczyków i szczątki tego kultu u współczesnego ludu żydowskiego*. „Archiwum Nauk Antropologicznych”. T. 3, dział B. Etnologia, nr 2. Warszawa: Instytut Nauk Antropologicznych Towarzystwa Naukowego Warszawskiego.
- Lilientalowa, R. (2007). *Dziecko żydowskie*. Warszawa: „Biblioteka Midrasza”.
- Lilienthal, R. (2010). The evil eye (trans. L. Schramm). In: H. Bar-Itzhak, *Pioneers of Jewish ethnography and folkloristics in Eastern Europe* (pp. 161–179). Ljubljana: Scientific Research Centre of The Slovenian Academy of Sciences and Arts.

Opalski, M. (b.d.). *Lilientalowa, Regina*, „The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe”. Pozyskano z: <https://encyclopedia.yivo.org/article/559>

Perec, I.L. (1906). Zakłócona sobota (przeł. R. Lilientalowa). *Życie Żydowskie*, 5, 79; 6, 95; 7, 110–111.

Rybińska, A. (2017). Fenomen Lilith – w kulturze duchowej i materialnej. *Kultura i Historia*, 32, 271–281.

Rybińska, A. (2024). Regina Lilientalowa z domu Eger (1875–1924). Praprawnuczka Akiwy Egera. *Miasteczko Poznań*, 3(55), 116–119.

Terlecka, M. (red.) (1973). *Historia etnografii polskiej*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.

Tuszecki, M. (2013). Dziecko jako przedmiot troski od chwili poczęcia do narodzin w świetle żydowskich poradników z przełomu XIX i XX wieku. W: A. Jeziorowska-Polakowska, A. Karczewska (red.), *Żydowskie dziecko* (s. 75–84). Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu w Lublinie.

Tuszecki, M. (2014). Nieżydowskie języki magii żydowskiej. O swojskości, obcości i przekładzie. *Przekładaniec*, 29, 137–154.

Tuszecki, M. (2015–2016). Motywy chrześcijańskie w medycynie ludowej Żydów polskich. *Etnografia Nowa*, 7–8, 433–448.

Archiwalia

(APKS) Archiwum Państwowe w Kielcach, Oddział w Sandomierzu.

APKS: Akta stanu cywilnego okręgu bożniczego w Zawichoście, sygn. 57.

Słowa kluczowe: Regina Lilientalowa, Piotr Grącikowski, etnografia żydowska, biografie, upamiętnienie

Keywords: Regina Lilientalowa, Piotr Grącikowski, Jewish ethnography, biographies, commemoration